

NYA AVHANDLINGAR

Inger Olausson: *En blomstrande marknad. Handelsträdgårdar i Sverige 1900–1950 med fyra fallstudier i Stockholms län*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2014. 267 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7331-645-3.

”Försörjningen av städernas befolkning var en av de viktigaste faktorerna för det nya industrisamhällets framväxt under 1900-talet. Trädgårdsprodukter var efterfrågade och det fanns hundratals småskaliga trädgårdsföretag i närheten av de större städerna. Avfall från städerna användes som värme- och näringskälla i odlingarna, varifrån grönsaker, blommor och bär såldes i närområdet. I en unik avhandling från SLU beskriver Inger Olausson hur den svenska trädgårdsnäringen förändrades när transporter effektiviserades.” Så presenterades Inger Olaussons avhandling på SLUs hemsida inför disputationen.

Författaren har en gedigen grön bakgrund som gör henne mycket väl lämpad att skildra handelsträdgårdarnas historia; hon är uppväxt i en familj med handelsträdgård, har arbetat i handelsträdgårdar och är utbildad hortonom. Hennes avhandling lyfter fram en oerhört viktig del av vår historia som inte tidigare uppmärksammats i forskningsmanhang. Avhandlingen skildrar den för trädgårdsnäringen expansiva tidsperioden 1900–1950 med fyra fallstudier från Stockholms län.

Inger Olausson ger oss ny kunskap om trädgårdsnäringen. Avhandlingen är ett viktigt bidrag till förståelsen för och kunskapen om denna komplexa och omfattande verksamhet som idag nästan helt har försvunnit. Trots att han-

delsträdgårdar tagit stor fysisk plats i stad och land under lång tid, och dominerat stadens torg med myllrande handel, har de en efter en försvunnit utan att lämna några spår.

Intresset för trädgårdar i vid bemärkelse har på senare år ökat brett. Inom kulturminnesvården har man börjat bli medveten om det gröna kulturarvet i planerings- och bevarandediskussioner. Kurser i ämnet trädgårdshistoria finns på universitet och högskolor. Idag kan gröna kulturmiljöer skyddas på olika sätt genom detalj- eller översiktsplaner, kulturresevat eller som byggnadsminnen. Svenska kyrkans gröna kulturarv i form av kyrkogårdar anlagda före 1940 är skyddade enligt kulturminneslagen.

Trädgårdsföreningen i Göteborg blev 1992 Sveriges första helt gröna byggnadsminne. Från och med 1988 kan parker och trädgårdar skyddas på grund av specifika park- och trädgårdsvården utan att följa med som bihang till byggnader. Slotts- och herrgårdsanläggningar har länge dominerat trädgårdshistorisk forskning. Idag uppmärksammas fler kategorier – trädgårdar vid flerbostadshus, villor och radhus, offentliga parker med mera. Men det gröna kulturarvet i form av handelsträdgårdar finns inte med i planerings- och bevarandediskussioner eller i trädgårdshistoriska diskurser.

I samband med urbaniseringen i slutet av 1800-talet etablerades i snabb takt handelsträdgårdar i städerna och deras utkanter. Under 1800-talets första årtionden skedde den största ökningen. I städerna saknades odlingsmöjligheter och handelsträdgårdarna kunde tillgodose det stigande matbehovet hos en växande befolkning. När nyttan av att äta frukt och grönt blev känt ökade behovet av dessa varor.

Trädgårdsnäringen har över tid ändrat karaktär på grund av många orsaker. Odlingen blev sakta men säkert allt mer storskalig och specialiserad; växthusbyggnader av trä ersattes av byggnader i underhållsfria material. Spåren från trädgårdsnäringen försvinner med tiden och idag finns endast fragment kvar av en tidigare omfattande verksamhet. Områden med handelsträdgårdar har exploaterats för olika ändamål. En parallell är att grönområden generellt ofta betraktas som exploateringsytor. Berättelsen om handelsträdgårdar är berättelsen om ett bortglömt kulturarv.

Det är en vacker och tilltalande bok, välskriven med bra och lättläst språk. Den är rikt illustrerad med fotografier i svartvitt och färg samt kartor, diagram och tabeller, vilket ökar förståelsen och intresset för ämnet. Omslaget pryds av ett färgfoto med två leende och stolta trädgårdsmästare: ”Carl-Olof Olausson och Knut Karlsson, med blomsterarrangemang. Växthusets glas har skuggfärg för att minska solinstrålningen. Knut Karlssons handelsträdgård, Stenungsund. Fotograf Maj Greger, år okänt”. Carl-Olof Olausson var Inger Olaussons far.

Forskningsområdet Handelsträdgårdar är tvärvetenskapligt och kan kopplas till flera ämnesområden som till exempel ”[...] agrarhistoria, hortikultur, landskapsarkitektur, ekonomisk historia, konstvetenskap, etnologi och arkeologi”.

Avhandlingen är indelad i sex delar: Del 1 Inledning, Metod, Material och Teoretiska utgångspunkter, Del 2 Fallstudier, Krusenbergs handelsträdgård, Antuna, Nilssons handelsträdgård, Nora handelsträdgård, Del 3 Handelsträdgårdens resurser, Kunskap och kunskapsuppbyggnad, Odling och odlingsteknik, Sortiment, Handelsträdgårdarnas lokalisering, Avsättning av trädgårdsprodukter, Del 4 Trädgårdsnäringen och samhället, En småskalig och betydelsefull näring, Slutsatser och diskussion, Fortsatt forskning, Del 5 Litteratur och källor, Del 6 Bilagor.

I inledningskapitlet presenteras Olaussons bakgrund med handelsträdgårdar. Hon skriver: ”Det var en speciell upplevelse att gå in i den fuktiga miljön med alla exotiska växter, spännande smaker och dofter.” Författaren har arbetat på flera

olika handelsträdgårdar som påmint henne om handelsträdgårdarna hon arbetat med i fallstudierna: ”[...] med gamla träväxthus och en mängd olika kulturer av nytto- och prydnadsväxter”.

Ett övergripande syfte har varit ”[...] att bidra till en ökad förståelse för utvecklingen inom trädgårdsnäringen”.

Begreppet handelsträdgård definieras så här: ”Trädgårdsodlingar med yrkesmässig, kommersiell produktion av grönsaker, rotfrukter, frukt, bär, snittblommor, krukväxter och plantor av ettåriga växter, odlade i bänkgårdar, växthus och på friland.” Inledningskapitlet avslutas med en forskningsöversikt.

Kapitel 2 ”Metod” redovisar svårigheterna med att hitta relevant källmaterial. Handlingar från handelsträdgårdar har sällan tagits tillvara och inga systematiska insamlingar har genomförts. Ofta har räkenskaper, dagböcker och annan dokumentation kastats bort efter att verksamheterna lagts ned.

Inger Olausson har efterlyst källmaterial i många kanaler. De fyra handelsträdgårdarna som presenteras i fallstudierna har valts ut på grund av det förhållandevis rika källmaterialet. Antuna och Krusenbergs handelsträdgårdar, Nilssons och Nora handelsträdgårdar är enskilda företag. Arkiven på de fyra objekten har naturligtvis olika innehåll.

Kapitel 3 ”Material” redovisar arkivmaterialet för de fyra handelsträdgårdarna samt andra källor. Utöver räkenskaper med mera finns en dagbok från Krusenbergs handelsträdgård skriven av Johan Landqvist, trädgårdsmästare på Krusenbergs handelsträdgård. I arkivmaterialet från Nilssons handelsträdgård finns bland annat anteckningsböcker med kommentarer om odlingen.

En viktig källa till trädgårdsnäringen under första delen av 1900-talet är bokverket *Svenska trädgårdar* i två delar, redigerade av Eric Lind och J. A. Thulin, Svenska yrkesförlaget 1939–40. Förutom historiska genomgångar och då aktuell information förtecknas en stor del av verk samma trädgårdsmästare med flera faktauppgifter. Oftast illustreras beskrivningarna av foton på handelsträdgårdsmästare och trädgården. I Stockholmsområdet fanns till exempel 2 000 trädgårdsföretag kring 1940.

Andra tryckta källor är trädgårdstidskrifter som exempelvis *Viola*. En viktig källa är besök på de olika platserna tillsammans med studier av diverse föremål, växter och bilder.

Kapitel 4 ”Teoretiska utgångspunkter” utgörs av företagsekonomiska teorier i form av ”det resursbaserade perspektivet, vilket är en analysmodell som fokuserar på resurser som ger konkurrensfördelar inom företag eller organisationer”. Syftet med detta är att ur ett affärsmässigt perspektiv beskriva handelsträdgårdarnas förändring under den aktuella tidsperioden.

Del 2 Fallstudier. Detta är avhandlingens största kapitel med detaljerade beskrivningar av de fyra handelsträdgårdarna på Krusenberg, Uppsala, Antuna, Upplands Väsby, Nilssons Runmarö och Nora i Danderyd. Handelsträdgårdarna beskrivs efter samma mall: lokalisering, bakgrund, källmaterial, odlingsarealer, investeringar, förbrukningsvaror, arbetskraft, marknad, odlingsinriktning och sortiment samt avslutas med en reflektion.

Berättelsen om Nils Nilssons (1915–2008) handelsträdgård på Runmarö i Stockholms skärgård är fantastisk och rörande. Nilssons far Erik grundade handelsträdgården 1927. Nils Nilsson började arbeta med trädgård 14 år gammal och lärde sig trädgårdsmästaryrket själv genom läsning och egna erfarenheter. Produkterna fraktades med båt och såldes på torget i Sandhamn fram till 1998. Nils Nilsson förde räkenskaper och kommenterade resultaten.

Som läsare kommer man väldigt nära Nils Nilsson och hans slitsamma vardag, en person som jag väldigt gärna hade velat träffa både hemma på Runmarö och på torget i Sandhamn.

I andra delen av kapitel 9 sammanfattas de fyra fallstudierna. Där konstateras att handels-trädgårdarna trots sina skillnader alla odlade trädgårdsprodukter av olika slag på friland och under glas med varierande inriktning mot blommor och krukväxter eller frukt och bär. Försäljning och tillgång på resurser skiljde sig också.

Del 3 Handelsträdgårdarnas resurser. Avsnittet behandlar kunskap och kunskapsuppbyggnad, odling och odlingsteknik.

Vägen till att bli färdig trädgårdsmästare var lång. Trädgårdsmästaren skulle behärska många olika färdigheter som till exempel odling, förädling, bokföring, konsten att bygga och sköta växthus med mera. Arbetet pågick året runt med olika sysslor. Dynamiska förmågor och flexibilitet var en nödvändighet för att snabbt kunna anpassa verksamheten till ändrade förhållanden. Var trädgårdsmästare levnadskonstnärer som valt yrket som en livsstil?

Under 1800- och början av 1900-talet blev trädgårdsutbildningarna allt fler, det fanns även möjlighet att utbilda sig på distans vid Hermods korrespondensinstitut. Praktik vid herrgårdar eller plantskolor var en viktig del av utbildningen. Många praktiserade utomlands i våra grannländer i Norden eller i Europa.

Under 1800-talet spreds kunskap om trädgårdsodling, nyttan av att äta frukt och grönt och hur de skulle användas. Trädgårdsskötsel ingick i undervisningen i folkskolan enligt folkskolestadgan från 1842. Odling för husbehov ökade även när koloniområden och villaträdgårdar anlades. Hushållningssällskap bildades och efter hand trädgårdsföreningar. Inger Olausson berättar att Svenska trädgårdsföreningen delade ut 2 278 krukväxter, 606 dahliaplantor, 11 700 köksväxt- och blomsterplantor, samt 25 900 frökapslar och över 1 000 fruktträd, bärbuskar och andra frilandsväxter enbart året 1844.

Olika yrkesförbund etablerades, där SHTF, Sveriges handelsträdgårdsmästareförbund, var det främsta. SKTF, Sveriges konditionerade trädgårdsmästares förbund, för anställda, bildades 1918.

Odling under glas: ”En av de största utmaningarna för trädgårdsmästarna i Sverige har alltid varit att övervinna det kyliga klimatet och förlänga odlingsäsongen.” I kapitlet redogörs för odlingen i drivbänkar eller i växthus, både generellt och individuellt i de fyra fallstudierna. ”Förbrukningsvaror för drift och underhåll var av många olika slag, t.ex. bevattningsvatten, gödsel, växtskyddsmedel, krukor, emballage, fröer, lökar, färg och bränsle.”

Uppvärmning av bänkar och växthus var ett tungt och tidsödande arbete, liksom underhåll

av de väderutsatta byggnaderna med smala detaljer av trä och tunt glas.

I kapitel 12 ”Sortiment”, redovisas många exempel på vad som odlades och hur odlingen blev allt mer specialiserad. Blomsterodlingen var störst runt större städer.

Avhandlingen beskriver förlopp med ökad konkurrens genom import, uppsving under andra världskriget med stängda gränser och konsekvenserna av energikrisen med dyrare bränsle. Handelsträdgårdar utgjordes ofta av små familjeföretag med mer eller mindre specialiserad odling.

Kapitel 13 Handelsträdgårdarnas lokalisering. Från början bestämdes lokaliseringen av tillgången på nödvändiga resurser. Många trädgårdsprodukter var ömtåliga och tålde inte långa transporter. Allteftersom transportsektorn ändrades kunde känsliga varor transporteras längre sträckor. Kylvagnar togs fram först till tåg sedan till lastbil, vilket gynnade både trädgårdsnäringsen och importen av frukt, grönt och blommor.

Del 4 Trädgårdsnäringsen och samhället. ”Förändringarna i samhället var omfattande från slutet av 1800-talet och under 1900-talets första hälft. Många av dessa sociala, ekonomiska och politiska förändringar bidrog till trädgårdsnäringsens snabba expansion.”

Avhandlingen avslutas i kapitel 16 med ett avsnitt om kvinnans roll. Inger Olausson menar att kvinnans roll i den mansdominerande trädgårdsvärlden borde studeras. Men ingen regel utan undantag. Änkan Alma Andersson, Malmö, övertog driften av några av landets största handelsträdgårdar. ”Grönsaksodlingen omfattade 50 hektar och i de 45 växthusen (med en yta på 2 hektar) odlades tomater och gurka. Dessutom fanns meloner i 4 000 drivbänkar.”

Den personliga ingången bidrar till att göra avhandlingen intressant. Inger Olausson beskriver hur området handelsträdgårdar legat henne nära om hjärtat under lång tid. Boken är faktsäckad utan att vara tung. Den är välskriven, vacker och noggrann. Det känns vemodigt att tänka på denna så omfattande verksamhet som på kort tid försvunnit och glömts bort utan att lämna några spår i landskapet. Man kan se han-

delsträdgårdar som ett uttryck för samhällets förändring. Handelsträdgårdar har med sina rötter i bondesamhället och herrgårdsträdgårdarna speglat vad som skett i resten av samhället.

Boken rekommenderas till trädgårdsnäringsen, akademien och inte minst aktörer inom samhällsplanering och kulturmiljövård samt alla som är intresserade av trädgård, trädgårdshistoria och handelsträdgårdar.

Inger Strömberg, Lund

Elin Engström: *Eketorps veckningar. Hur arkeologi formar tid, rum och kön.* Stockholm Studies in Archaeology 63. Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet 2015. 287s., ill. ISBN 978-91-7649-152-2.

Bakgrund

Ett av Ölands mest kända turistmål är Eketorps fornborg, belägen på sydöstra delen av ön. Eketorp tillhör den arkeologiska gruppen ringborgar, det vill säga cirkelformade stenmurar som omsluter ett inre område. I Sverige finns sådana huvudsakligen på Öland och Gotland. Eketorp uppfattas med sina 75 meter i diameter som en ”tämligen liten borg” (Stenberger 1964: 549). Platsen kom tidigt till antikvarisk kännedom. Redan 1634 besöktes den av fornforskaren J.H. Rhezelius. Carl von Linné besåg ”Eketorpsborg [...] med dess ruiner och nedfallna murar” vid sin öländska resa 1741 och menade då att borgen tjänat som ”asylum” för befolkningen. Ett par gånger under 1800-talet gjordes nya antikvariska besök, och 1931 utförde Uppsalaarkeologen Mårten Stenberger (1898–1973) en mindre provundersökning inom ramen för sitt avhandlingsarbete om Ölands järnåldersbebyggelse. 1964, då Stenberger pensionerats från sin professorstjänst i arkeologi vid Uppsala universitet initierade han med stöd från bland andra Vitterhetsakademien ett större forskningsprojekt om fornborgen, den så kallade *Eketorpsundersökningen*. Ett huvudsyfte var att bringa klarhet i borganläggningens kronologi, som vid provun-